

Historisk forskning och Tåget över Bält.

I.

Tåget över Bält är en av de stora händelserna i Nordens historia. Samtiden tillskrev Carl X Gustaf ensam initiativet till detta och förtjänsten av dess lyckliga genomförande.

I de framställningar, som en senare historieskrivning givit av Tåget över Bält, har Carl X Gustaf, den svenske kungen och svenska arméns överbefälhavare, skjutits åt sidan för sin tjänsteförrättande generalkvartermästare, generalkvartermästarelöjtnanten Erik Dahlbergh. Denne har kallats »den närmaste upphovsmannen» till Carl X Gustafs beslut att gå över Bält. Hans rekognoscering av isen har ansetts utslagsgivande. Vid själva övergången rider han i dessa framställningar i spetsen för den svenska armén och visar den vägen. Erik Dahlbergh, mannen av enkel härkomst, en folkets son, är huvudhjälten i Tåget över Bält. Uppfattningen, en gång fastslagen i den nationella romantikens dagar, överfördes såsom något självklart från det ena historiska arbetet till det andra.

I början av 1920-talet kom krigshistorikern, general Gustaf Björnin fram till en annan uppfattning. Han vände sig med skärpa mot den avgörande betydelse, som tillskrivits Erik Dahlbergh. Åran för Tåget över Bält tillkom helt och odelat Carl X Gustaf själv.¹ General Björnlins undersökning mötte skarp kritik och vann icke anslutning.²

¹ Gustaf Björnin, Carl X Gustaf och Erik Dahlbergh vid övergången av Stora Bält. Stockholm 1921.

² Av de framställningar, som efter general Björnlins undersökning givits av Tåget över Bält, skall enligt Hans Hylmö, Tåget över Bält, Historisk tidskrift 1950, 40, Per Sörensson i en artikel om Erik Dahlbergh i Svensk uppslagsbok ha intagit en mera kritisk inställning, och general Björnlins uppfattning vunnit anslutning i Sten Bonnesens framställning av Stormaktstidens senare skede i Svenska folkets historia III, 344. De spår av general Björnlins uppfattning, som kunna iakttagas i dessa framställningar, äro så svaga, att de icke synas mig vara ens nämnvärda. Ingen av dessa forskare kan sägas ha anslutit sig till general Björnin.

Av en undersökning, som jag publicerade för några år sedan, framgick, att Carl X Gustaf militärt planlagt och förberett Tåget över Bält med helt annan omsorg och grundlighet än en tidigare historieskrivning låtit ana. Carl X Gustafs geheimeråd Corfitz Ulfeld, Carl Gustaf Wrangel, Fabian Berndes och en rad svenska officerare, till namnet kända och okända, ha medverkat. Erik Dahlbergh har varit en av de officerare, som stått under Carl Gustaf Wrangels och Fabian Berndes' befäl och utkommenderats för att undersöka isen på Stora Bält. Men han har icke varit den närmaste upphovsmannen till beslutet om övergången; hans rekognoscering icke varit utslagsgivande för de avgörande besluten om övergången. Dessa ha grundats på andra och senare rekognosceringar. Enligt sina egna äldsta uppgifter från 1659 har Erik Dahlbergh icke heller kunnat rida i spetsen för den svenska armén och visa den vägen över Stora Bält. Han har icke ens varit med, när Carl X Gustaf och hans armé den 6 februari 1658 gick över Stora Bält. Kungens närmaste man och medhjälpare vid Tåget över Bält var hans geheimeråd Corfitz Ulfeld.¹

Olika uppfattningar av personer och händelser i historisk vetenskap bero i regel på olika värdesättningar av det historiska källmaterialet. Så även här.

En tidigare historieskrivning grundade framställningen av Tåget över Bält på Erik Dahlberghs många år efter händelserna skrivna berättelser, främst på hans s. k. dagbok. Huvudkärnan var de dramatiska scenerna och pittoreska detaljerna i denna. De resultat, som en nyare forskning nått om Tåget över Bält, vila på en ny värdesättning av källmaterialet. Erik Dahlberghs berättelser ha visats vara tendentiösa och otillförlitliga. De ha icke använts. Skriftliga kvarlevor, samtida och nära samtida uppgifter ha lagts till grund för framställningen. Tåget över Bält har skildrats enbart på denna grundval.

För den tidigare uppfattningen av Erik Dahlberghs insats vid Tåget över Bält har emellertid icke endast värdesättningen av källmaterialet varit avgörande. Även en annan faktor har varit av dominerande betydelse. Erik Dahlbergh har anseende såsom »en av storhetstidens allra yppersta män». Hans insats vid Tåget över Bält betraktas såsom »ett av våra allmänt erkänt vackraste minnen från vår storhetstid». Uppfattningen återspeglas i de polemiska inlägg, som militärer och historiker riktat mot de resultat en nyare forskning vunnit. General Björllins undersökning karakteriserades på sin tid såsom ett försök att utan fullgiltiga skäl nedsätta det vackra minnet. Den kritik, som från militärt håll riktades mot

¹ Curt Weibull, Tåget över Bält. Scandia XIX, 1. Lund 1949. Omtryckt i Händelser och utvecklingslinjer, 136. Malmö 1949.

denna undersökning hade ett för historisk vetenskap främmande syfte: att återupprätta Erik Dahlberghs anseende. Det gällde att värna om ett, som man menade, stort och fläckfritt nationellt minne.

Den undersökning, som jag underkastade Tåget över Bält, har även den framkallat åtskilliga polemiska inlägg. Det kan vara skäl att närmare diskutera dem. Några av inläggen ha ett visst principiellt intresse.

II.

Ett inlägg i den senare diskussionen om Tåget över Bält härrör från en militär, överstelöjtnant P. H. Enger.¹

På första sidan av sin uppsats har överstelöjtnant Enger en reproduktion av Gustaf Cederströms målning på Riddarhuset från 1912: »Carl X Gustaf och Erik Dahlbergh vid Bält». På denna målning ser man en ung och frejdig Erik Dahlbergh. Med ena foten på isen visar han med en heroisk gest kungen vägen ut på Bältet. Kungen rider en eldig häst, som ännu icke tagit steget ut på isen. Han själv, en martialisk, fetlagd, något slö herreman, har blicken, kanske något misstroget, fäst på Erik Dahlbergh. Överstelöjtnant Enger tillmäter under inflytande av den nya forskningen Carl X Gustaf större betydelse än Gustaf Cederström en gång gjorde. Men dennes målning återger i övrigt förträffligt uppfattningen i hans uppsats. Illustrationen kunde icke varit bättre vald.

I äldre tid var en kritisk värdesättning av de historiska källorna ett okänt begrepp. Historikern gick ofta till sitt värv med en mer eller mindre förutfattad uppfattning om personer och händelser. Ur det föreliggande källmaterialet utvalde han de källor, som stödde denna. Intet avseende fästes vid, om källorna voro kvarlevor eller berättelser. Ingen hänsyn togs till berättelsernas tillkomsttid, deras syfte och tendens. Ingen fråga ställdes om berättelserna voro oberoende av varandra eller om den ena endast var en, kanske litterärt utstofferad avskrift av den andra. Allmänna reflektioner och resonemang om källornas tillförlitlighet eller otillförlitlighet, deras sannolikhet eller osannolikhet, ibland även några antaganden om deras ursprung och författare hölls för tillfyllestgörande. En historiker, menade man gärna, behövde icke som andra vetenskapsmän särskild vetenskaplig utbildning. Historieskrivning ansågs vara en lämplig sysselsättning, en hobby för pensionerade ämbetsmän.

Denna tid är förgången. Den kritiska värdesättningen av

¹ P. H. Enger, Erik Dahlbergh vid Stora Bält. Tidskrift i fortifikation 72: 109. Filipstad 1949.

de historiska källorna har blivit en historikers främsta och mest arbetskrävande uppgift. Uppfattningen av personer och händelser bestämmes av denna. Man har insett, att för historieskrivning liksom för allt annat vetenskapligt arbete kräves en lång och omsorgsfull utbildning. En skarp gräns har dragits mellan amatörer och vetenskapsmän.

Överstelöjtnant Enger ger i sin uppsats klart besked om sin vetenskapliga hemort. Den är att söka i en äldre historieskrivning. Kritisk värdesättning av källmaterialet saknas helt.

I Erik Dahlberghs s. k. dagbok är framställningen av Tåget över Bält koncentrerad kring fyra berömda scener: kungen och Erik Dahlbergh i Dalum kloster, i Nyborg, på Stora Bälts is och vid den kungliga fredsbanketten på Fredriksborgs slott. Framställningen är dramatisk. Erik Dahlbergh har emellertid även skrivit en annan utförlig relation om Tåget över Bält. Den har ett annat syfte än den s. k. dagboken. Den är tillkommen för att användas av Samuel Pufendorf såsom källa för hans stora verk om Carl X Gustaf. I denna relation har Erik Dahlbergh i grund omskrivit och förändrat hela scenen i Nyborg och helt strukit de båda sista scenerna.

Överstelöjtnant Enger har i sin uppsats varken utnyttjat detta källäge eller ens de samtida källorna för en värdesättning av Erik Dahlberghs s. k. dagbok. Han bedömer framställningen i den s. k. dagboken efter personligt tycke. Han tycker, att »det väl knappast ligger något överkligt» i de fyra berömda scenerna. Vad Erik Dahlbergh berättar är »fullt naturligt», »väl ej osannolikt», »ej heller allt för långsökt». På två ställen anföres stöd för att Erik Dahlberghs berättelser äro trovärdiga. Stöden hämtas från Samuel Pufendorfs verk »De rebus a Carolo Gustavo gestis» (1696).¹ Men överstelöjtnant Enger frågar ej efter Samuel Pufendorfs källor. På båda ställena äro dessa Erik Dahlberghs berättelser.² Erik Dahlbergh får tjäna som stöd för Erik Dahlbergh.

För Tåget över Bält finnas även nära samtida och samtida källor. Överstelöjtnant Enger bedömer och använder dem lika subjektivt som berättelserna i Erik Dahlberghs s. k. dagbok. Men dessa källor passa icke in i hans uppfattning. Inställningen blir en annan.

I en skriftlig inlaga har Erik Dahlbergh 1659 uppgivit, att när Carl X Gustaf den 6 (5) februari reste från Nyborg och fortsatte sin marsch över Bält, blev han själv efter hos riksamiralen Carl Gustaf Wrangel vid infanteriet (som stod i Nyborg) och hann

¹ P. H. Enger, a. a. 118, 114, 115.

² Curt Weibull, a. aa. 32; 180; Hans Villius, Erik Dahlberghs relationer om danska kriget 1657—58. Scandia XXI, 120.

inte upp (attraperade) kungen förrän den 11 februari på Falster. Inför denna Erik Dahlberghs egen äldsta uppgift säger överstelöjtnant Enger: »det synes märkligt om kungen, när han begav sig från Nyborg till det södra övergångsstället, ej skulle ha medtagit generalkvartermästaren». Han fortsätter: »Det är svårt att tro, att Dahlbergh ej skulle ha varit närvarande vid truppernas passerande av isen den 6 februari». Även här framför överstelöjtnant Enger, som han menar, objektiva bevis. Men nu icke för, utan mot trovärdigheten av Erik Dahlberghs uppgift. Det gäller att rädda den uppfattning, som Gustaf Cederströms målning återger. Det ena beviset får Erik Dahlbergh själv lämna. Enligt hans s. k. dagbok skall kungen på Langeland ha befallt honom att visa armén vägen över Stora Bält. Erik Dahlberghs uppgifter äro oförenliga. Överstelöjtnant Enger förbiser, att uppgiften i den s. k. dagboken endast visar, att Erik Dahlbergh farit med osanning antingen i sin inlaga från 1659 eller i sin s. k. dagbok, möjligen i bådadera. Det andra beviset hämtar överstelöjtnant Enger från det bekanta kopparstick över Tåget över Bält, som pryder Samuel Pufendorfs verk om Carl X Gustaf. Här står i vignetten, att Erik Dahlbergh utfört ritningen »ad vivum», efter verkligheten. Sticket visar emellertid snarast motsatsen till vad överstelöjtnant Enger vill. I centrum av sticket ser man Carl X Gustaf. Omgiven av många namngivna personer, även en och annan, som bevisligen ej var med när Carl X Gustaf gick över Bält, sitter denne till häst på en kulle. Med kommandostaven i hand blickar erövrarkungen ut över den svenska armén, som är i marsch över isen, och bort mot det danska land, som skymtar vid synranden. Men på denna Erik Dahlberghs för offentliggörande avsedda ritning finnes ingen Erik Dahlbergh. Den Erik Dahlbergh, som visar Carl X Gustaf vägen över Bält, finnes endast i hans för eftervärlden och till det egna förhålligandet skrivna s. k. dagbok.¹

Överstelöjtnant Enger ställes i sin uppsats även inför en i sällsynt grad samtida källa. Han söker misstänkliggöra dennas värde och kallar den »en skrivelse från överlöparen Corfitz Ulfeld». I not tillägges om Corfitz Ulfeld: »den danske renegaten och konspiratören»; av en annan svensk krigshistoriker, överstelöjtnant Erik Zeeh, »träffande karakteriserad som den oansvarige bakblåsaren — intet annat».² Skrivelsen är, vad överstelöjtnant

¹ P. H. Enger, a. a. 116. Överstelöjtnant Enger anför ytterligare, att Erik Dahlbergh i en 1703 tryckt dödsruna säges ha varit »den förste, som gick över den av Gud lagda bron». Orden äro av ringa betydelse och kunna även avse hans rekognoscering. Får man tro hans berättelse om denna, var han den förste, som på vägen från Svendborg gick över Stora Bält.

² P. H. Enger, a. a. 115.

Enger icke insett, uppsatt på befallning av Carl X Gustaf, är hans order till riksamiralen Carl Gustaf Wrangel att från Nyborg eller Svendborg gå över Bält med sin armé. Överstelöjtnant Enger har icke fattat, att denna order är en av de få kvarlevorna från dagarna för Tåget över Bält. Ordern och dess uppgifter äro en huvudkälla för kunskapen om denna händelse. Den är skriven i Svendborg den 5 februari kl. 11 på aftonen, ett klockslag, då rapport just inkommit, att isen på Stora Bält bar, och Carl X Gustafs trupper gick över isen till Langeland.

En »överlöpare», »en oansvarig bakblåsare — intet annat» skall i ett avgörande ögonblick i Nordens historia ha skrivit Carl X Gustafs order till riksamiralen Carl Gustaf Wrangel att gå över Bält. Situationen vid Carl X Gustafs armé före övergången av Stora Bält har icke varit så befängd, som överstelöjtnant Engers framställning ger anledning föreställa sig. Corfitz Ulfeld har skrivit kungens order i egenskap av en av hans »föرنämsta ministrar» med titel »geheimeråd». Karakteristiken av Corfitz Ulfeld som en »oansvarig bakblåsare — intet annat» är icke alldeles lätt att förstå. Bakgrunden är väl snarast, att Corfitz Ulfeld var en dansk civil man, icke som Erik Dahlbergh en svensk militär. I de samtida källorna till Carl X Gustafs första danska krig har denna karakteristik av Corfitz Ulfeld intet stöd. Corfitz Ulfeld har i dem en ledande ställning i krigföringen och slöt såsom Sveriges främste underhandlare freden i Roskilde. Hans namn och sigill stå vid sidan av riksrådet Sten Bjelkes under fredstraktaten. Carl X Gustaf formligen överöste honom med donationer och belöningar. Motiveringen för dessa är i kungens donationsbrev de märkliga och berömliga tjänster, som Corfitz Ulfeld gjort Sverige och honom både under kriget och vid avslutandet av freden i Roskilde.¹

¹ Curt Weibull, a. aa. 18, 28; 161, 175. — Till detta kommer i de tolv rader, som överstelöjtnant Enger ägnat Corfitz Ulfelds brev, ytterligare två uppenbara oriktigheter. »Det synes märkligt», skriver han, att den rekognoscering, som omtalas i Corfitz Ulfelds brev och som utförts av ett förhållandevis stort detachement under befäl av en major icke finnes återgivet i någon annan handling. Rekognosceringen och rapporten om denna är omtalad av två andra personer, den franska ambassadören, chevalier de Terlon och sekreteraren vid Kungl. utrikesexpeditionen Edvard Ehrensteen. Curt Weibull, a. aa. 19; 162. Överstelöjtnant Enger anser även, att många förhållanden tyda på att den i Corfitz Ulfelds brev omnämnde okände majoren förväxlat med Erik Dahlbergh. En förväxling är utesluten. Curt Weibull, Händelser och utvecklingslinjer, 161. — Överstelöjtnant Enger och överstelöjtnant Erik Zeeb, Svenska dagbladet 27.4.1949, ha även den oriktiga uppfattningen, att Erik Dahlbergh varit kungens generalmajor, d. v. s. enligt nutida terminologi generalstabschef.

Överstelöjtnant Engers uppsats om »Erik Dahlbergh vid Stora Bält» lider av många brister. Den yttersta orsaken till dessa är icke svår att upptäcka. Överstelöjtnant Enger opererar från en på förhand bestämd uppfattning: Erik Dahlberghs framställning i hans s. k. dagbok är trovärdig. Samtida och nära samtida berättelser misstänkliggöras och skjutas åt sidan. Alla källor av värde få vika för Erik Dahlbergh. Överstelöjtnant Engers uppsats är ett mycket belysande exempel på denna art av historieskrivning. Denna har haft och har ännu många utövare.

III.

Den 2 maj 1681 sände Erik Dahlbergh på kunglig befallning en samling »relationer och efterrättelser» om Carl X Gustafs polska och danska krig till historieskrivaren Samuel Pufendorf. Meningen var, att denne skulle utnyttja samlingen för sitt arbete om Carl X Gustaf. En av de översända relationerna handlade om det danska kriget 1657—58. Som författare till denna uppgav Erik Dahlbergh i en medföljande förteckning »generaladjutanten Fredrik von Ahrensdorff». Uppgiften är osann. Erik Dahlbergh fördolde för den man, som skrev krigets historia, att han själv var relationens författare. Intet tvivel kan råda härom. Erik Dahlberghs egenhändiga, med korrigeringar och tillägg försedda koncept till relationen är ännu bevarat.

Histeskrivningen lät länge bedraga sig av denna Erik Dahlberghs osanning. Den tillmätte den s. k. Ahrensdorffska relationen ett högt värde som historisk källa. En senare forskning tog emellertid bestämt avstånd från denna uppfattning.¹ Frågan om relationens tillkomst och källvärde har år 1951 i en hel liten avhandling upptagits till ny behandling av stadsarkivarien Arne Forssell. Pendeln har slagit över åt andra sidan. Stadsarkivarien Forssell har nått resultatet, att Erik Dahlberghs koncept till relationen såsom historisk källa åtminstone för tiden t. o. m. freden i Roskilde måste tillerkännas en hög grad av trovärdighet.²

Stadsarkivarien Forssell har inriktat sin undersökning på tre delspörsmål: 1. När och hur har Erik Dahlberghs koncept till den s. k. Ahrensdorffska relationen tillkommit? 2. I vad mån skiljer sig den s. k. Ahrensdorffska relationen till konceptet och utskriften

Båda dessa krigshistoriker bygga vittgående slutsatser på denna konstruktion. Se härom Curt Weibull, a. a. 149 not 20.

¹ Curt Weibull, a. aa. 24; 169.

² Arne Forssell, Erik Dahlberghs relation om Tåget över Bält. Några textkritiska synpunkter. Karolinska förbundets årsbok 1951, 7.

från versioner, som Erik Dahlbergh själv givit under eget namn i sin s. k. dagbok? 3. Huru skall det förklaras, att Erik Dahlbergh år 1681 attribuerade relationen till Ahrensdorff?¹

Stadsarkivarie Forssells svar på frågan hur konceptet tillkommit, blir att detta skett i tre etapper. Den första etappen, del A, skall sträcka sig från relationens början till berättelsen om Carl Gustaf Wrangels tåg från Nyborg till Låland; den andra, del B, härifrån och till Carl X Gustafs möte med kung Fredrik III efter freden i Roskilde på vägen till Fredriksborg, den tredje, del C, till relationens slut.

De kriterier, som stadsarkivarien Forssell anför för att konceptet tillkommit i tre etapper, äro följande. »Delen A förefaller, att vara skriven under stor brådska, med åtskilliga överkorsningar och tillägg i den först skrivna texten såsom följd.» I delen B »flyter handstilen lugn och jämn utan att läsningen försvåras av så många korrigeringar.» Längst ned på sista sidan av det lägg, där del B skall sluta, finnes dessutom ett signum: samma signum återfinnes överst på första sidan av följande lägg, där fortsättning följer.² Det är, som en senare forskare, docent Hans Villius, framhållit, uppenbart, att de av stadsarkivarien Forssell anförda olikheterna i textens yttre skick i »del A» och »del B» icke är något bevis för att något som helst uppehåll gjorts i avfattningen. Dylka olikheter i ett koncept äro en alldaglig företeelse. De båda signa säger heller ingenting om ett uppehåll i skrivandet. Signa i början och i slutet av två på varandra följande lägg markera »helt enkelt sambandet och ordningsföljden mellan dessa».³ Stadsarkivarien Forssells teori om de tre etapperna är alltigenom byggd på lösän sand.

I sammanhang med uppdelningen av Erik Dahlberghs författarskap i tre etapper bestämmer stadsarkivarien Forssell, vid vilka tidpunkter de olika delarna fattats i pennan. En uppgift i del A säkerställer, att den är skriven efter slutet av mars 1659. Stadsarkivarien Forssell har därjämte iakttagit, att Erik Dahlbergh i sin s. k. dagbok i berättelsen om överläggningarna i Nyborg före Tåget över Bält har orden »sekreteraren Frantz Joell, som sedan kallas Örnstedt». I konceptet till den s. k. Ahrensdorffska relationen kallar han honom däremot endast »sekreteraren Joell», sålunda utan det adliga namnet. Nu adlades Frantz Joel den 10 januari 1660. Stadsarkivarien Forssell kommer härav till resultatet, att del A av konceptet är skriven före januari 1660. Vad del

¹ Forssell, a. a. 34.

² Forssell, a. a. 40.

³ Hans Villius, Erik Dahlberghs relationer om danska kriget 1657—58. Scandia XXI, 89.

B angår, tillägger han, »finnes ingen anledning förmoda, att den skrivits nämnvärt mycket senare». Han anser dessa resultat orubbligt säkra. Det är »notoriskt», säger han, att dessa partier av konceptet äro skrivna under 1659.¹

Ingen, som tidigare sysslat med dessa Erik Dahlberghs skrifter torde ha kunnat undgå att göra dessa iakttagelser i fråga om omnämmandet av Frantz Joel. Att den s. k. dagboken i detta parti är skriven efter Joels adlande, är klart. Men att Erik Dahlbergh nämnt Joels adliga namn i sin s. k. dagbok utgör, såsom docenten Villius också framhållit, icke någon garanti, för att han skulle gjort detsamma i sin relation, om denna skrivits efter det Joel adlats. I den s. k. dagboken ger han Joel det namn, som han hade, då dagboken skrevs, i relationen ger han honom det namn han hade vid det tillfälle och i den situation han uppträder. Det senare förfaringssättet är lika naturligt som det förra. Docenten Villius kan också lämna exempel på att det tillämpats av Erik Dahlbergh själv.²

¹ Forssell, a. a. 43, 71. Delen C av konceptet skall enl. stadsarkivarien Forssells mening ha skrivits senare än sommaren 1664 och varit färdig 1681. Om denna datering se Villius, a. a. 91.

² Villius, a. a. 90. Till här anförda exempel kan läggas ett annat. Erik Dahlbergh kallar, som tidigare omnämnts, i sin förteckning från 1681 författaren till här ifrågakarande relation »Gen:Adjutanten Friedrich von Ahrensdorf». Fredrik von Ahrensdorff var generaladjutant under Carl X Gustafs danska krig. Men 1660 hade han avancerat till överstelöjtnant i svensk, 1673 till generalmajor och 1675 till generallöjtnant i dansk tjänst. Han var dansk överbefälhavare under skånska kriget och dömdes 1678 efter en uppseendeväckande process till förlust av liv, ära och gods såsom straff för sin oskickliga ledning av kriget. Kung Christian V benådade honom senare till avsättning, förvisning och böter. Vad Fredrik von Ahrensdorff än var 1681, generaladjutant var han icke.

Till detta kommer, att Erik Dahlbergh använt det parti av sin s. k. dagbok, där Joel nämnes, såsom källa för sitt relationskoncept. Docenten Villius har uppvisat detta. Men Erik Dahlbergh har från dagboken icke medtagit dennes ord om Joel, »som sedan kallas Örnstedt»:

Krigsrelationen.

*Erik Dahlberghs s. k.
dagbok.*

*Erik Dahlberghs
relation.*

frågade Hans Kongl. Maj:tt migh ... rätt alfarligen och opå mitt samwett, att jag skulle berätta sanningen ... doch icke desto mindre

Der König ... befragte auch mehr gedachten Dahlbergh gahr ernstlich undt auf seinen Gewiszen die Wahreit zu sagen, welcher ... noch

Stadsarkivarien Forssells uppfattning, att Erik Dahlberghs koncept till den s. k. Ahrensdorffska relationen om Tåget över Bält tillkommit i tre etapper, är, som tidigare framhållits, ohållbar. Detsamma gäller hans fastställande att relationens framställning av tiden t. o. m. freden i Roskilde är skriven år 1659. På dessa teorier kunna icke byggas slutsatser av vetenskapligt värde.

Det återstår att se, hur stadsarkivarien Forssell besvarar de två andra spörsmål han ställt i sin avhandling.

Det ena av dessa spörsmål gäller i vad mån den sakliga framställningen av Tåget över Bält i Erik Dahlberghs s. k. Ahrensdorffska relation skiljer sig från framställningen i hans s. k. dagbok. Stadsarkivarien Forssell konstaterar en rad skillnader. I relationen finnes bland annat ingenting av den s. k. dagbokens dramatiska scenerier med Erik Dahlbergh ensam såsom kungens motspelare vid överläggningarna i Nyborg. Erik Dahlbergh framställles såsom blott rapportgivaren. Stadsarkivarien Forssell erinrar även om att skildringen av Erik Dahlberghs roll under själva tåget över isen till Låland saknar varje motsvarighet i relationen. I den

... utan förmodeligt war, at han (isen) än tå kunde blifwa starckare ther aff, ther Gudh ville låta wintren åter föllia ther på ...

försäkrade jag Hans Maj:tt, att så frambt frosten continuerade, att jag igenom dens Alsswåldiges hjelp ville uthan någon skada öfwerföra Hans Maj:tt, hade han och tree gånger hundrade tusende mann hoes sigh. — Däropå swarade Hans Maj:tt: ... jag will i Herrens nambn gå fort ... Sände altså Hans Maj:tt gienast effter secreteraren Frantz Joell, som sedan kallas Örnstedt, befalte honom ... skrifwa ordres till alla regementerne, att mööta Hans Maj:tt andre dagen (den 29 januari) i Swennboorgh. Och som Hans Maj:tt om morgonen brööt opp...

dartzue legte das ehr den König durch Gottes Hülfe, daferne das Wetter sich wieder zum Frost lenken wolte, wolle hinüber fuhren wan ehr auch dreij mahl hundert tausendt Man bey sich hette ...

Der König ... die Resolution gefaszet in Gottes nahmen fort zu gehen, befahl auch also bald den secretarium Joell selbe nacht an die Regementer die ordre abgeben zu laszen das dieselbe den König folgenden Tages zu Swennburg begegen solten ... Begeben Ihre K. May. sich den 5 febr. in allen Fruhe von Nyborgh ...

s. k. dagboken spelar Erik Dahlbergh en vida mera betydande roll. Han är kungens rådgivare och har ett mycket allvarligare motstånd att övervinna. En utpräglad självhävdelse yttrar sig i den s. k. dagboken. Händelserna dramatiseras livfullt. De egna insatserna överdimensioneras. Stadsarkivarien Forssell finner också att själva tonarten är en annan i den s. k. dagboken än i relationen. Bitterhet, grämelse och en påfallande polemisk iver sätter i den s. k. dagboken sin prägel på Erik Dahlberghs syn på det förgångna.¹

Stadsarkivarien Forssell ger en psykologisk förklaring till dessa skillnader mellan relationen och den s. k. dagboken. Partiet om Tåget över Bält i denna senare skall vara skrivet på Erik Dahlberghs ålderdom. Erik Dahlbergh har i stor utsträckning eller sannolikt helt litat på sitt av åren försvagade minne. Den gamle högt förtjänte, men säkerligen mycket känslige och självmedvetne mannen har länge känt sig obehörigen tillbakasatt och förbigången. Han har i sina en smula skrytsamma berättelser på ålderns dar förväxlat sina illusioner med verkligheten. Under påverkan av å ena sidan minnesförmågans försvagning och å andra sidan tidsomständigheternas, intressenas och passionernas tryck ha hans minnesbilder oförmärkt omvandlats.²

En förutsättning för att denna stadsarkivarien Forssells förklaring skall kunna godtagas, är att partiet om Tåget över Bält i den s. k. dagboken verkligen är skrivet på Erik Dahlberghs ålderdom. Men detta är endast ett löst antagande. Det har numera uppvisats, att det även är oriktigt. Partiet om Tåget över Bält är skrivet under åren 1672—1681, med viss sannolikhet före februari 1676.³ Och så ännu ett. Det förekommer visserligen, att gamla herrar skrytsamt överdimensionera sina egna insatser, gruva sig över att obehörigen ha blivit tillbakasatta och förbigångna, med bitterhet och grämelse se tillbaka på det förgångna och visa en påfallande polemisk iver. Men detta har dock icke någon generell giltighet och är icke enbart förbehållet ålderdomen.

Det sista av stadsarkivarien Forssell ställda spörsmålet är, huru det skall förklaras, att Dahlbergh år 1681 attribuerade den av honom skrivna relationen till Fredrik von Ahrensdorff. Spörsmålet avhandlas på många sidor.⁴ »Förklaringen måste förvisso vara den», blir omsider slutsatsen, »att Erik Dahlbergh livligt er-

¹ Forssell, a. a. 48.

² Forssell, a. a. 11, 49, 55, 56, 57, 72, 73.

³ Villius, a. a. 94. — Om stadsarkivarien Forssells tolkning av Erik Dahlberghs uttalanden av det »högstbeklaglige interregnum» a. a., 55 se Hans Villius, a. a. 97.

⁴ Forssell, a. a. 64—72.

inrat sig alla de samtal han på sin tid haft med Fredrik von Ahrensdorff om åtskilliga av de ting, som där (i relationen) berördes, och därför funnit det motiverat att åberopa hans namn.» Till denna förklaring är icke mycket att säga. Det torde vara nog med ett enda påpekande. Det är icke känt, att Erik Dahlbergh haft några samtal med Ahrensdorff om dessa ting.

Stadsarkivarien Forssell använder icke Erik Dahlberghs attribuering av sin relation till Fredrik von Ahrensdorff för några mera vittgående slutsatser. Annorlunda med svaren på de två första spörsmålen.

Svaren på dessa båda spörsmål äro grundvalarna för huvudresultatet i stadsarkivarien Forssells avhandling. På fastställandet av att Erik Dahlberghs relationskoncept är skrivet redan år 1659, sålunda kort tid efter det skildrade händelseförloppet, och av skillnaden i sakinnehåll mellan relationen och den s. k. dagboken vilar stadsarkivarien Forssells värdesättning av relationen såsom historisk källa för Tåget över Bält. »Den måste», skriver han, »tillerkännas en hög grad av trovärdighet»; den fyller »fullt ut de krav, som man kan ställa på en berättande historisk källskrift, vilken varit utsatt för möjlighet till kontroll». Erik Dahlbergh, menar stadsarkivarien Forssell, har måst räkna med möjligheten, ja, rentav sannolikheten av att hans relation skulle komma att granskas av kungen själv.¹

Grundvalarna bära icke det huvudresultat, som stadsarkivarien Forssell anser sig ha vunnit. Det har icke lyckats honom leda i bevis, att Erik Dahlberghs relationskoncept är skrivet år 1659. Och det kan väl ändå icke vara allvarligt menat, att den livfulla dramatisering, den överdimensionering av de egna insatserna, den utpräglade självhävdelse, den bitterhet och grämelse, som skall prägla den s. k. dagboken till skillnad från relationen, är ett bevis för relationens trovärdighet. Detta förhållande skulle möjligen kunna anföras såsom bevis för den s. k. dagbokens bristande trovärdighet. Men relationens värde såsom historisk källa måste prövas icke på en berättelse, som menas ha tillkommit på Erik Dahlberghs ålderdom, utan på kvarlevor och samtida berättelser.

Stadsarkivarien Forssells avhandling »Erik Dahlberghs relation om Tåget över Bält» har icke fört vetenskapen framåt. Den har intresse genom den inblick den ger i de metoder, som kunna komma till användning i historisk forskning.

En äldre riktning i historisk forskning kände och använde endast yttre kriterier och subjektiva antaganden såsom grund-

¹ Forssell, a. a. 63, 72, 14.

valar för en undersökning och värdesättning av en historisk källa. Yttre kriterier ha alltid sitt värde, men deras räckvidd är ofta nog starkt begränsad. Subjektiva antaganden om att en berättelse är skriven på en författares ålderdom eller vilar på obestyrkta samtal och liknande äro karakteristiska för denna äldre riktning. I våra dagar vrakar och undviker historisk forskning dylika antaganden. På dem kunna inga säkra resultat vinnas.

· Två av de första frågor, som historisk forskning i våra dagar ställer inför en historisk berättelse äro: på vilka källor har författaren byggt sin framställning och hur har han använt dem? Besvarandet av dessa frågor kan leda till både en datering och en värdesättning. Forskningen tar därjämte fasta på de fakta, som äro kända om en berättelse. Stadsarkivarien Forssell står främmande för denna forskning. Han ställer icke ens problemen om källorna till den behandlade relationen och dessas användning.¹ Han tar icke heller fasta på fakta.

En följande forskare, docent Hans Villius, har i en undersökning »Erik Dahlberghs relationer om danska krigen 1657—58» följt nyare linjer i historisk forskning. Han har klarlagt, att Erik Dahlbergh vid författandet av sin s. k. Ahrensdorffska relation om Tåget över Bält haft två bevarade källor: den officiella krigsrelationen, som trycktes 1658, och sin egen s. k. dagbok. Överensstämmelsen mellan dessa båda skrifter och relationen äro i flera fall rent verbala. På åtskilliga punkter äro de båda skrifterna sammangjutna till en enhet i den s. k. Ahrensdorffska relationen. Dennas ord äro på sina ställen hämtade än från den ena än från den andra av dessa skrifter. Dateringarna i den s. k. dagboken äro i partiet om Tåget över Bält genomgående förvirrade och oriktiga. De utesluta att relationen är den s. k. dagbokens källa. Förhållandet är det omvända. I relationen äro den s. k. dagbokens dateringar, och även innehåll, korrigerade efter den andra huvudkällan: den officiella krigsrelationen.²

Uppvisandet av detta källförhållande möjliggör att fastställa den s. k. Ahrensdorffska relationens tillkomsttid. Den är skriven

¹ Två dateringar i relationen finner stadsarkivarien Forssell möjligen kunna vila eller måhända ha suggererats av den officiella krigsrelationen. Forssell, a. a. 47, 62. Detta och några allmänna ord, sid. 33, är allt vad hans avhandling innehåller av relationens källor. I fråga om den s. k. dagboken finner han, sid. 55, ytterst osannolikt, att Dahlbergh vid nedskrivandet av denna haft relationskonceptet framför sig. De grova feldateringarna i »dagboken» och olikheterna mellan denna och relationen synas honom utesluta detta.

² Villius, a. a. 95, 99. Exempel på källförhållandet lämnar följande parallellställen sid. 177—179. Jfr även ovan sid. 172.

senare än partiet om Tåget över Bält i den s. k. dagboken, sålunda efter förmyndarregeringens slut — terminus post quem för detta

<i>Krigsrelationen.</i>	<i>Erik Dahlberghs s. k. dagbok.</i>	<i>Erik Dahlberghs relation.</i>
<p>emedan Fienden woro således bäst at bringa til Raison, skulle företaga och göra en Desente på Insulen Fyen ...</p>	<p>Det hade Hans Kongl. Maij:tt sedan Friedrichsoddes eröfrande altijdh hafft dee tankar och åhoga att angripa ööen Fyhn ...</p> <p>af hwadh orsack medh Wrangell een och annan communication ähr skiedt</p> <p>— — —</p>	<p>Es hatten Ihre Königl. May:tt in Schweden nach Eroberung Friedrichsodde noch immer fort die Gedanken, vff wasz mittel undt Wege dieselbe dermahl eins die Insell Fyhnen uberumpeln— undt also follig zum Raison undt frieden bringen möchten, daher dieselbe vielfeltig undt offtmahl n den herbst uber mitt dem H. Lieut. Generaln Wrangeln schrifliche Consultationes undt meinungen gewechselt.</p> <p>— — —</p>
<p>begaff Kongl. May:tt sigh then 5. Januarij på Reesan ifrån Wissmar, och ankom then 9 ejusdem til Kiel, finnandes Rijkz Admiralen Grefwe Carl Gustaff Wrangel, sampt the andre aff Generalitetet ther för sigh,</p>	<p>altså reste Hans Maij:tt ifrån Wissmar till Kijhl i Holsten, förskrifwandes till sigh lieut. Generaln Wrangell, margrefwen av Baden, pfaltz-grefwen af Sultzbach sambt andra generalspersohner</p>	<p>Brachen den 5 Jan. von Wiszmar auf undt kahmen am 9 Dito zu Kihl an, aber dieselbe dem H. Lieut. General Gref Carl Gustaf Wrangel, dem Pfalzgraven Philip von Sultzbach, Margrafen Carl Magnus von Baden undt mehre Generals Persohnen vor sich gefunden.</p>
<p>medh hwilka Hans May:tt få ett och annat noga öfwerlade, och ändteligh then Resolution fattade och wedertogh ... at ... man ...</p>	<p>och hölt der general-krigs rådth om alt, hwad företagas skulle. Och emedan wintern icke allena continuerade uthan och blef alt strengare och</p>	<p>Es wart darauf strax Kriegs Rath gehalten, eine undt andere Nodt-wendigkeit erörtert undt gentszlich geschloszen, eine Desente vff Fyh-</p>

parti i den s.k. dagboken — och före 1681, då Erik Dahlbergh sände den till Samuel Pufendorf.

skulle företaga och göra en Desente på Insulen Fyen; Såsom ock til then ände, at i fall leent Wäder hade infallet, så at then Expedition hade måst företagas til Siös, Skepp och Fahrkostar och andra Præparatorier woro tilredz och widh Handen. Men althenstund Kölden continuerade och mehr och mehr anhölt ... Förthenskul skickar Hans Kongl. May:tt Rijkz Ammiralen strax uthföre åth Friedrichs Odde tilbakars, til at göra om ett och annat anstalt ...

När Hans May:tt thetta förnam, sätter han uthi be:te By (Heilsen) Rendezvous dagen ther effter, som war then 29 ejusdem, begiwandes sigh på Wägen tijt åth —

Nu såsom Hans May:tt strax sökte at fullfölja samma erhåldne Seger och Victorie, och aldeles bringa heela Insulen under sitt Väld

heftigare, dy blef designen på Fyhn aldeles confirmerat

af hwadh orsak Wrangel, som Hans Maij:tt uthij Kijhl hade giort till rijkzadmiral, den 19 januarij kom föruth till Friedrichsodde och gjorde icke allena emot tillstundande attacke allhandha godh anställning uthan beordrade alla regementerne att wara den 22 uthij byen Heilsen opå rendezvous, hvilket och skiedde. Och begaf han sig, samma dag i persohn sielf dit och wij alla medh.

Och som Hans Kongl. Maij:tt wille prosequera sin victoria och spela plus ultra ...

nen vorzunehmen, wotzue man den einstehenden Winter zum Faveur vermutete, wieder genfalls aber undt darferne der Winter nicht secundiren wolte, wurde zu Schifs gefähren undt ander Fahrzeug gute Anstalt gemacht, dem Ansehen nach aber, weil der Frost instendig anhiehl ... abfertigte der König den H. Grafen Wrangeln dehme ehrtages zur vor in Kihl zum Reichs Admiraln declariret hette, voran nach Friedrichsodde umb ein undt andere gute Anstalt zu machen. ... Worauf dieselbe (kungen) folgenden Tages den 29 nicht alleine das Rendezvous zu besagten Heilsen bestimmit sondern sich auch kegen Mittag selbst in Persohn daselbsten eingefunden ...

Undt gleich wie der König nunmehr sich der gantzen Insell (Fyen) Meister machen undt die victoria prosequiren muste ... wart deliberiret ob man ... nicht das plus ultra spielen ... solte.

De huvudfakta, som äro kända om den s. k. Ahrensdorffska relationen, äro att Erik Dahlbergh den 2 maj 1681 sände den till Samuel Pufendorf och därvid fördolde sitt författarskap och osannfärdigt utgav Fredrik von Ahrensdorff såsom författare.¹

(Erik Dahlbergh återkommer från sin rekognoscering den 4 februari.)

gieck den 28 (jan.) fort och kom om afftonen klockan 9 till Hans Kongl. Maj:tt till Dalemens kloster. Hans Kongl. Maj:tt satt äfwen öfwer afftonmåltijdh.

in dehme den 4 Febr. zu Abendts umb 9 Uhr unter wehrender Abentmahlzeit der erwehne General Quartiermeister Dahlberg zurucke gekommen.

Så skickar Kongl. Maj:tt (från Langeland) Gen. Adjutanten Lindeberg tilbaka åth Nyborg til Rijkz Ammiralen, medh berättelse, at . . . hade Hans M:tt likwäl resolverat at gå ther medh i Herrans Nampn öfwer, befallandes Rijkz Ammiralen . . . antingen at gå genast från Nyborg på Korssöer, eller och föllia samma wägen öfwer Laaland

Hwaropå Hans Maj:tt straxt (från Låland) sände generaladjutanten Lindeberg till rijksadmiralen, lätt honom sådant wetta medh den ordre att föllia medh infanteriet och stykerne samma wägen effter.

Alsobald bey dero Ankunfft (till Låland) dem Gen. Adjutanten Lindeberg zu ruke zum Reichs Admiral skiket nebst den bericht Ihrer May. glucklichen Uberkunfft zu berichten, demselben auch die Ordre zu bringen das ehr . . . mitt der Infanterie undt Stuken dem König mitt dem forderlichsten nachfolgen sollte, welcher wiewohl es demselben ungleublich vorkommen jedoch nachdehme er von besagtem Lindeberg die gewisze nachricht verstanden, in die Worten auszubrochen das daferne der König hinuber wehre so habe Gott ihme gewisz hinuber geholfen.

Men rijkz admiralen hade wedh Lindebergs ankomst det icke welat troo, doch sigh omsider (som Lindeberg mig sedan sielf berättade) storligen förundrat och sagt: »Nu, är Hans Maj:tt öfwer, så hafwer Gudh wist hulpit honom».

I fråga om generaladjutanten Lindebergs beskickning har, såsom av anförda parallellställen framgår, krigsrelationen korrigerats efter den s. k. dagboken.

¹ Enligt stadsarkivarien Forssell, a. a. 72, gör det för prövningen av relationens värde som historisk källa »icke mycket till eller från, om Dahlbergh år 1681 uppgivit någon annan än sig själv såsom författare». Uppfatt-

Samtidigt sände han till Samuel Pufendorf en annan, av honom själv skriven relation, som berättade om hans egna betydelsefulla insatser vid Fredriksoddes erövring 1657, även den under falskt namn. Han uppgav, att den var skriven av överste Johan von Gorgas. De föregivna författarna voro, som det med rätta sagts, valda med stor omsorg. Både Fredrik von Ahrensdorff och Johan von Gorgas hade spelat en framträdande roll under danska kriget, den förre vid rekognosceringen av Stora Bält, den senare såsom arméns generalkvartermästare vid belägringen och erövringen av Fredriksodde. De kunde sålunda med skäl av Samuel Pufendorf anses såsom tillförlitliga sagesmän om båda dessa händelser. Johan von Gorgas kunde ej dementera Erik Dahlberghs berättelser; han var död sedan 1673. Fredrik von Ahrensdorff hade 1678 dömts till döden. Han hade visserligen benådats, men var under åren närmast därefter en man utan större anseende. Båda voro tyskar, och Erik Dahlbergh har skrivit de båda relationer, som han falskligen attribuerade till dem, på tyska. En månad efter det Erik Dahlbergh översände dessa båda relationer till Samuel Pufendorf, tillställde han denne en utskrift av sitt eget diarium under danska kriget. Ursprungligen innehöll detta ingenting om några hans egna bedrifter under Tåget över Bält. Men i utskriften till Samuel Pufendorf infogade Erik Dahlbergh en skildring av dessa. Diariet var, såsom sig bör, då Erik Dahlbergh här uppgav sig själv såsom författare, skrivet på svenska. Utskrifterna till Samuel Pufendorf av detta och av de Fredrik von Ahrensdorff och Johan von Gorgas tillskrivna relationerna har Erik Dahlbergh låtit göra av tre olika skrivare.

Från dessa utgångspunkter söker docenten Villius bestämma syftet med den s. k. Ahrensdorffska relationens tillkomst. Syftet har varit, att påverka Samuel Pufendorf att i sitt arbete om Carl X Gustafs historia ge en positiv framställning av Erik Dahlbergh och hans betydelsefulla insatser. Uppgifterna i hans eget diarium om hans insatser vid Tåget över Bält skulle bestyrkas av en annan person, som varit med om händelserna. Därav de underliga manipulationerna och den omsorgsfullt genomförda kamoufleringen

ningen håller icke streck. En dylik manöver måste alltid vara en faktor av betydelse för bedömandet av en berättelses värde såsom historisk källa. Och alldeles särskilt när den som här utförts av Erik Dahlbergh, som i relationens framställning av Tåget över Bält spelar en ledande roll. Erik Dahlberghs manipulation är icke heller ensamstående. I den samling relationer, som Erik Dahlbergh 1681 sände Samuel Pufendorf, finnas ytterligare tre av honom själv författade relationer, som han attribuerat till andra personer, till fursten av Anhalt och till överste Johan von Gorgas. Det är fråga om ett systematiskt fördöljande av det egna författarskapet. Villius, a. a. 109.

av att han själv var författare till relationen. Förklaringen till olikheterna mellan relationen och den s. k. dagboken är enligt docenten Villius främst att söka i att de tillkommit i olika situationer. I motsats till dagboken skulle relationen ligga till grund för en officiell framställning. Det låg därför i Erik Dahlberghs eget intresse att ge en så trovärdig skildring som möjligt av sina egna insatser. Det som inte kunde tänkas gynna hans sak måste filas bort, så de ringaktande omdömena i den s. k. dagboken om Wrangel och Ulfeld, så också dagbokens starkt dramatiserade scener och den värsta överdimensioneringen av hans egna insatser, t. ex. att han fört den svenska armén över Stora Bält.¹

De resultat, som stadsarkivarien Forssell och docenten Villius vunnit i sina undersökningar om Erik Dahlberghs s. k. Ahrensdorffska relation om Tåget över Bält äro så skiljaktiga som gärna möjligt. Intet tvivel kan råda. Docenten Villius' undersökning är historisk vetenskap. Hans resultat äro välgrundade. Stadsarkivarien Forssells undersökning har föga eller intet med vetenskap att skaffa. Hans resultat äro ohållbara.

Erik Dahlberghs s. k. Ahrensdorffska relation är ingen trovärdig historisk källa.

IV.

Ytterligare två historiker, fil. mag. Hans Hylmö och docenten Einar Carlsson, ha gjort inlägg i diskussionen om Tåget över Bält.²

Hos båda dessa historiker möter en, åtminstone delvis annan inställning till problemen än hos överstelöjtnant Enger och stadsarkivarien Forssell. Båda framhäva skarpt, att de i sina undersökningar icke taga hänsyn till de källor, som härröra från Erik Dahlberghs egen hand. »Erik Dahlbergh är icke vittnesgill i egen sak», säger docenten Carlsson.

Ett värdefullt resultat av min undersökning kan inregistreras. Forskningen har förts in på i princip riktiga vägar. Men ha de två historikerna också i praktiken lyckats följa dessa?

Fil. mag. Hylmö's uppsats är huvudsakligen ett referat av äldre framställningar och tidigare kända källställen. Icke ens i detta har han lyckats genomföra sin princip att icke taga hänsyn till Erik Dahlberghs egna berättelser.³

¹ Villius, a. a. 98, 102, 109.

² Hans Hylmö, Tåget över Bält; Einar Carlsson, Erik Dahlbergh och övergången av Stora Bält. Historisk tidskrift 1950, 37; 1951, 14.

³ Fil. mag. Hylmö talar sålunda om ett krigsråd i Kjöng på eftermiddagen efter övergången av Lilla Bält, om Erik Dahlberghs »extratur» till Ärö

Ett utmärkande drag för fil. mag. Hylmös uppsats är, att den är insprängd med vad han själv kallar »gissningar». Dessa gälla både stort och smått. Några exempel. En första rådplägnings ägde »säkerligen» rum i Nyborg redan strax efter kungens ankomst vid 2-tiden på morgonen. »Säkerligen» har den varit ganska kortvarig. »Måhända» har Carl Gustaf Wrangel redan då intagit sin försiktiga hållning till det ovanliga företaget. Omkring 3-tiden på morgonen »bör väl» kungen ha dragit sig tillbaka för några timmars välbehövlig vila. Vid krigsrådet i Nyborg »torde» Erik Dahlbergh »av helt naturliga skäl» ha varit närvarande. Han har »säkerligen» uppmanats upprepa sin berättelse om isens beskaffenhet i Svendborgsavsnittet. Han har därvid »icke rimligen» ändrat den ståndpunkt han intog vid sin första rapport inför kungen. Han »kan» betraktas som föredragande inför kungen. Det är »antagligt», att han med bestämdhet stod fast vid den övertygelse han vunnit om isens styrka. En sådan hållning »kan möjligen» ha varit av en viss vikt för Carl X Gustaf.²

»Gissningar» av denna art överflöda i svensk historisk forskning. Fil. mag. Hylmö har i sin uppsats endast följt ett gammalt mönster, och det skall med nöje erkännas, att han mestadels klart anger, var gissningarna börja och sluta. Sådant är tyvärr icke vanligt. Underlaget för dylika »gissningar» är i regel att söka i en forskares subjektiva inställning, stundom också i en eller annan sen och otillförlitlig historisk källa. Dessa »gissningar» ha möjligen intresse för kändedomen om en forskares allmänna ståndpunkt och vetenskapliga metod. Men i övrigt äro de värdelösa. De förbise mångfalden av möjligheter och ge ingen kunskap. Oftast äro dessa »gissningar» till mera skada än nytta. Präglade av en medveten eller omedveten tendens bidra de till att ge en falsk bild av personer och händelser. Många forskare ha också en elak benägenhet att längre fram i sina undersökningar förväxla sina gissningar med fakta och lägga dem till grund för vittgående slutsatser. Det vore på tiden, att denna »gissningarnas» tid snart tillhörde det förgångna i svensk historisk forskning.

En punkt i fil. mag. Hylmös uppsats lockar måhända till diskussion. Det gäller Samuel Pufendorfs berättelse om Corfitz Ulfeld vid krigsrådet i Nyborg.

under rekognosceringen av Stora Bält, om en första nattlig rådplägnings i Nyborg och om Erik Dahlberghs närvaro vid ett senare krigsråd där. Allt är endast känt från Erik Dahlbergh. Detsamma gäller, när fil. mag. Hylmö säger, att Erik Dahlbergh av Samuel Pufendorf förklarats vid kungens sida ha haft lott och del i äran för Tåget över Bält. Samuel Pufendorfs källa är här Erik Dahlberghs berättelser.

¹ Hylmö, a. a. 47, 50.

Erik Dahlbergh framställer Corfitz Ulfeld såsom bestämd motståndare till planen att på isen gå över Stora Bält. Han, liksom Carl Gustaf Wrangel, skall i Nyborg »alldes» ha avstyrkt den. I sin relation berättar Erik Dahlbergh utförligt om de argument, som Corfitz Ulfeld använt för att leda kungens tankar bort från ett dylikt beslut.

Samuel Pufendorf ger i denna punkt en framställning rakt motsatt Erik Dahlberghs. Enligt honom har ingen av Carl X Gustafs generaler vid krigsrådet i Nyborg vågat tillråda en övergång på isen till Själland. Kungen själv har emellertid velat gripa det lockande tillfället. Corfitz Ulfeld har framför andra understött honom. I Nyborg rådde han Carl X Gustaf enligt Samuel Pufendorf att icke gå raka vägen från Fyen till Själland. Den starka strömmen nötte isen i denna del av Stora Bält och gjorde den mycket svag och opålitlig. Det var tryggare, om också längre och en omväg, att gå åt höger, framhöll Corfitz Ulfeld; över småöarna, menade han. Stora Bält var bredare här och den strida strömmen hade icke samma våldsamma kraft. Corfitz Ulfelds råd var välgrundat och ledde till ett lyckligt resultat, säger Samuel Pufendorf, men det saknades icke personer, som hånade det. De menade, att Corfitz Ulfelds motiv var att det skulle bli lättare att tillintetgöra den svenska armén, om den var fördelad på flera orter och med mindre styrka kom över till Själland. Corfitz Ulfelds råd blev emellertid kungens beslut, när Erik Dahlbergh, som varit utsänd på rekognoscering, rapporterat, att isen mellan Fyen och Låland var säker, skriver Samuel Pufendorf. Själv hade Erik Dahlbergh gått över med en trupp ryttare. När han återkommit, fick rytteriet strax order att rycka fram till Svendborg; fotfolket lämnades i Nyborg hos Carl Gustaf Wrangel.

Den svenska arméns generaler och Corfitz Ulfeld ha sålunda enligt Samuel Pufendorf stått emot varandra vid krigsrådet i Nyborg. Corfitz Ulfeld brann av begär att störta Fredrik III, som jagat honom i landsflykt, säger Samuel Pufendorf. I Nyborg hade han ett övertag över de svenska generalerna. Han kände, som Carl X Gustaf vid ett annat tillfälle uttryckt det, »lägenheten på de orterna». Corfitz Ulfeld såg seger och upprättelse vinka och rådde enligt Samuel Pufendorf Carl X Gustaf till omvägen över småöarna. Carl X Gustaf följde rådet och lyckades komma över på denna väg.

En analys av Samuel Pufendorfs framställning ger en närbild av honom såsom historieskrivare. Samuel Pufendorf var en kompilerande historieskrivare. Han sammanfogade sitt stora verk av ett otal olika källor. När han skrev om krigsrådet i Nyborg, hade han framför sig den franske ambassadören, chevalier de Terlons memoires, som utgivits i Paris 1681, Erik Dahlberghs

både s. k. Ahrensdorffska relation och diarium och en källa av okänt ursprung, som berättade om Corfitz Ulfeld i Nyborg. Här utnyttjade han först Terlons memoirer. Stycket om generalernas avrådan är hämtat från dessa.¹ Efter några inskott, delvis påverkade av Erik Dahlberghs s. k. Ahrensdorffska relation, fortsatte han så med berättelsen om Corfitz Ulfeld i Nyborg. Slutligen kombinerade han denna med några uppgifter från Erik Dahlberghs diarium. Denna sista kombination har, som kombinationer vanligen gör, lett till en oriktighet. I motsats till diariet har Pufendorf förlagt Erik Dahlberghs återkomst och rapport om isen i den södra delen av Bält till Nyborg, i stället för till Odense.

Samuel Pufendorf har underkänt och vrakat Erik Dahlberghs berättelse om Corfitz Ulfelds inställning till planerna på en övergång av Stora Bält. Och icke blott detta. Han har ersatt den med en annan, rakt motsatt Erik Dahlberghs.

Samuel Pufendorf hade en omfattande kunskap i tidens historia. Den berättelse om Corfitz Ulfeld i Nyborg, som han återger, bör ses i sammanhang med att han givit den vitsord gentemot Erik Dahlberghs motsatta uppgifter och med att den till punkt och pricka passar in i och ger en förklaring till den betydelsefulla roll Corfitz Ulfeld spelat under Tåget över Bält och den belö-

¹*Terlon:*

Le roy de Suède se rendit le jour suivant à Nieubourg, qui n'est qu'à quatre lieuës d'Odenze, où après avoir dîné, il tint conseil du guerre avec ses generaux, pour resoudre s'il pouvoit passer sur les glaces dans l'isle de Zeland, comme il avoit fait en celle de Funen; mais on ne fut pas d'avis de hazarder l'armée sur les glaces, qui se pouvant rompre dans un trajet de quatre grandes lieuës, comme et celuy du grand Belt, auroient fait périr ses meilleures troupes, et generalement toutes ses affaires; mais qu'on devoit attendre le dégel, et que la mer fust ouverte, pour faire alors le transport de son armée en Zelande dans des vaisseaux, et cependant se fortifier dans l'isle de Funen. Memoires du chevalier de Terlon I, 155. Paris 1681.

Pufendorf:

Neuburgi rex cum præcipuis duobus consultabat, num eodem modo e Fionia in Selandiam glacie transeundum foret, uti e Jutia in Fioniam factum erat. Id quoque nemo ducum suadere audebat, ob magnitudinem periculi, quod infidam glaciem per quattuor milliaria germanica (tantum enim id fretum in latitudinem patet) transeutes maneret. — — — Quin potius paucorum dierum moram interponendam, quoad glacies liquescat, ac navigiis — — — copias in Selandiam trajiciendas. Interim sedem belli in hac insula figendam, ubi facile ingruentes hostes repelli queant. Pufendorf, De rebus a Carolo Gustavo gestis 371. Nürnberg 1696.

ning han fick. Corfitz Ulfeld skrev i Svendborg kungens order till Carl Gustaf Wrangel att gå över Bält och när Tåget var genomfört, gav Carl X Gustaf honom, i Vaalse på Falster den 10 februari, en donation av sällsynt storleksordning: hela Langeland med alla pertinentier såsom ett »verkligt hypotek» för den stora summan av 300.000 riksdaler. Motiveringen för denna donation var: »den mycket nyttiga och berömliga tjänst, som Corfitz Ulfeld hittills och särskilt under innevarande krigsexpeditioner med synnerlig trohet, dexteritet och vigilance visat Carl X Gustaf och hans rike». På grundval av detta slöt jag i min undersökning, att den berättelse, som Samuel Pufendorf återger, om att Corfitz Ulfeld redan i Nyborg understött Carl X Gustafs planer på en övergång av Stora Bält, torde vara riktig.¹

Fil. mag. Hylmö är av annan mening. Han söker göra gällande, att Samuel Pufendorfs berättelse står i strid med några nära samtida ord av Edvard Ehrensteen och den franske ambassadören, chevalier de Terlon.² Den förra skriver i april 1658: »ingen torde K. M:t inråda att tentera passagen över Stora Bält . . . likväl har K. M:t avancerat till Svendborg». Fil. mag. Hylmö har icke uppmärksammat, i vilket sammanhang dessa ord skrivits. De stå att läsa i den relation om Carl X Gustafs krig och politik, som den 8 april 1658 föredrogs för rikets ständer och avsåg att illustrera »Guds synnerliga hand, K. M:ts valeur och högstupplyste och lycksalige conduite». Edvard Ehrensteens ord äro tillspetsad retorik i en officiell framställning och ha kunnat fällas även om en enskild man, Corfitz Ulfeld, i Nyborg förfäktat en annan mening än de svenska generalerna och understött kungens planer. Ingen har heller i Nyborg kunnat direkt tillråda en övergång av Stora Bält från Svendborg. Ingen visste, om isen bar därifrån. Än mindre strider berättelsen hos Pufendorf mot Terlons ord. Enligt fil. mag. Hylmö skola dessa ord vara: »att kungen fattade beslutet (att gå över Bält) mot allas mening». Fil. mag. Hylmö tar miste. I Terlons depesch till Mazarin står ingenting om något kungens beslut mot allas mening. Också här möter endast några allmänna, obestämda ord: »maintenant je lui dirai, qu'elle (Sa Majesté) est à une lieu de la Zelande ou elle a passé contre le sentiment de tout le monde». Icke heller uppfattningen, att kungens donation till Corfitz Ulfeld var en belöning för Tåget över Bält vill fil. mag. Hylmö helt godtaga. I sin motargumentering förbiser han emellertid helt motiveringen i donationsbrevet. Han läser även fel innantill i riksregistraturet.³

¹ Curt Weibull, a. aa. 32; 180.

² Hylmö, a. a. 54.

³ Ett huvudled i fil. mag. Hylmö's bevisföring, sid. 53, är, att Sten Bjelke

Slutsatsen att Samuel Pufendorfs berättelse om krigsrådet i Nyborg torde vara värd tilltro, är av viss räckvidd. Förutom Samuel Pufendorfs och Erik Dahlberghs berättelser finnas jämte några ord av Edvard Ehrensteen endast två andra källor för detta: den nära samtida krigsrelationen och Terlons på samtida depescher eller på hågkomster från Nyborg grundade memoirer. I tidigare historieskrivning ha Ehrensteen, krigsrelationen och Terlon—Pufendorfs framställningar så gott som alltid skjutits åt sidan. Erik Dahlberghs berättelse har dominerat historieskrivningen, oftast endast avskrivits. Med orätt. Ehrensteen, krigsrelationen och Terlon—Pufendorfs berättelser äro huvudkällorna för krigsrådet i Nyborg. Uppfattning och framställning är att grunda på dessa.

Efter övergången av Lilla Bält och slaget i Tybring vik fullföljde Carl X Gustaf omedelbart sin seger. Han ville, är Erik Dahlberghs ord, »spela plus ultra». Riksamiralen Carl Gustaf Wrangel och generalmajor Fabian Berndes gingo med var sin del av armén till Nyborg och till Svendborg, de båda övergångsorterna till Själland. Den 30 eller 31 januari sändes Erik Dahlbergh för att under Fabian Berndes' befäl rekognoscera isen från Svendborg.

Sin undersökning »Erik Dahlbergh och övergången av Stora Bält» har docenten Einar Carlsson inriktat på två frågor: Erik Dahlberghs rekognoscering och denna rekognoscerings betydelse för Tåget över Bält.

Till grund för hans resultat i båda dessa frågor ligger ett brev från Carl X Gustaf till hans broder, hertig Adolf Johan, daterat Vaalse på Falster den 8 februari 1658. Kungen skriver i detta brev:

Efter erövringen av Fyen »har den gode Gud än ytterligare förökad sin nåd så vitt, att sedan vi låtit rekognoscera isen först från Fyen till Langeland, sedan därifrån till Låland och funnit, att den . . . var stark nog för att komma över, ha vi låtit kavalleriet avancera mot Svendborg, men lämnat infanteriet hos vår riksamiral i Nyborg med order, att om vi meddela honom, att vi kunna komma över från Langeland till Låland, skall han gå raka vägen från Nyborg på ön Sprogö och därifrån vidare till Korsör på Själland eller, om isen där icke bär, följa vår marsch efter, och

erhållit »gods på Fyen». Sten Bjelke fick emellertid den 11 februari 1658 icke »gods på Fyen». Liksom åtskilliga andra i dessa plundringens dagar fick han en del lösören: allt det gods, som inflyttat är på Jöran Brahes gård, Hvete-holm på Fyen; allt vad där förvarat står och icke hör honom, Jöran Brahe, till. Riksregistraturet 11/2 1658. Sv. Riksark.

alltså under den högstes ledning brutit upp i Nyborg den 5 ds och ännu samma natt gått med kavalleriet till Langeland, men den 6. de tre milen över isen till Låland.»¹

Docenten Carlsson finner, säkerligen riktigt, utan vidare klart, att den av Carl X Gustaf i brevet omtalade rekognosceringen Fyen—Langeland—Låland skall identifieras med den av Erik Dahlbergh under Fabian Berndes' befäl genomförda.

Erik Dahlbergh har utsänts på rekognoscering under Fabian Berndes' överbefäl senast den 31 januari. I ett brev av den 1 februari uttalar Carl Gustaf Wrangel en förmodan, att han nu var återkommen till kungen. Carl X Gustaf förväntade honom »stundeligen» tillbaka den 3 februari. Följande dag har kungen i brev till Carl Gustaf Wrangel givit skarpa uttryck åt sitt ogillande av den långsamhet, med vilken Fabian Berndes skötte sin kommandering. Först på kvällen den 4 februari återkom Erik Dahlbergh. Vissa uppgifter från danskt håll visa, att kungen haft grundad anledning både för sin förväntan, att Erik Dahlbergh skulle återkomma redan den 3 februari och för sitt ogillande av Fabian Berndes' långsamhet.²

Docenten Carlsson når i sin undersökning ett rakt motsatt resultat. Carl X Gustaf »har gjort Berndes orätt». Förklaringen till att Erik Dahlbergh återkom först så sent från sin rekognoscering, är icke, som Carl X Gustaf menat, att söka i någon Fabian Berndes' långsamhet. Den skall vara en annan.

Erik Dahlberghs rekognoscering har enligt docenten Carlssons uppfattning varit uppdelad på två moment. Ursprungligen skola kungens direktiv till Fabian Berndes ha varit begränsade. De skola ha ålagt honom att genom Erik Dahlbergh främst undersöka sträckan Fyen—Langeland. Först den 2 februari skall kungen ha beordrat Fabian Berndes att genom Erik Dahlbergh undersöka

¹ Seit her dem hat der grundgütige Gott solche seine Gnade noch in so weit vergrößert dass nachdem wir das Eis zuerst von Fühnen bis Langeland, nachgehends von da bis Laaland recognosciren lassen und befunden, dass es — — — stark genug um hinüber zu kommen, haben wir die Cavallerie gegen Swinneburg avanciren, die Infanterie aber bei unserm Reichsadmiral zu Neuburg gelassen mit der ordre, dass wann wir von Langeland nacher Laaland überkommen zu können ihm notificirten, er den geraden Weg von Neuburg auf die Insel Sprogö und von da weiter nacher Corsör auf Seland gehen oder da das Eis allda nicht tragen unserm Marsch folgen sollte, und also unter des Höchsten Geleit am 5 ten dieses zu Neuburg aufgebrochen und noch selbe Nacht mit der Cavallerie nachher Langeland, den 6 ten aber die 3 Meile über Eis nacher Laaland — — — gangen. Carlsson, a. a. 46.

² Curt Weibull, a. aa. 12; 152.

isen mellan Langeland och Låland. Erik Dahlbergh använder högst två dygn för uppdraget. »Är tiden onormalt lång?» frågar docenten Carlsson. Svaret är nej.

Den fasta grunden för det första av dessa resultat — att kungen ursprungligen endast beordrat Fabian Berndes att främst undersöka sträckan Fyen—Langeland — har docenten Carlsson funnit i Carl X Gustafs brev till sin broder, hertig Adolf Johan. Genom detta »vinnes definitiv klarhet», säger han. Kungen skriver i detta brev, att han »först låtit rekognoscera isen från Fyen till Langeland, sedan därifrån till Låland». En bestyrkan av att direktiven till Fabian Berndes ursprungligen gällt sträckan Fyen—Langeland skall lämnas i Carl Gustaf Wrangels brev till kungen den 1 februari. Carl Gustaf Wrangel förmodar i detta, att Erik Dahlbergh nu återkommit »från Langeland». Uppfattningen att Carl X Gustaf först den 2 februari beordrat Fabian Berndes att genom Erik Dahlbergh undersöka isen mellan Langeland och Låland vilar på en uppgift i krigsrelationen. Denna skall vara obestriddligen riktig. Ett kungens brev till Fabian Berndes den 2 februari skall här skänka full bekräftelse. Det heter i detta: »Fabian Berndes skall nu genom generalkvartermästarelöjtnant Erik Dahlbergh i enlighet med våra honom medsända order låta även vidare flitigt rekognoscera isen mellan Langeland och Låland».¹

På ingen av dessa punkter är docenten Carlssons argumentering hållbar. I kungens ord i brevet till hertig Adolf Johan inläser han mera än de innehålla. Orden säga ingenting om två direktiv och om att kungens första direktiv varit begränsade och ålagt Fabian Berndes att genom Erik Dahlbergh främst undersöka sträckan Fyen—Langeland. De säga endast, att undersökningen av isen mellan Fyen och Låland skett i två moment, först från Fyen till Langeland, sedan därifrån till Låland. Geografien nödvändiggör denna ordningsföljd och dessa båda moment. Langeland är en ö, mer än 50 km lång, mellan Fyen och Låland. Lika liten beviskraft har Carl Gustaf Wrangels förmodan i brevet till kungen, att Erik Dahlbergh nu återkommit »från Langeland». Orden visa ingenting i denna fråga; de låta sig använda med eller utan en begränsning av det uppdrag, som lämnats Erik Dahlbergh.¹ Vid tolkningen av kungens brev till Fabian Berndes, vilket skall bekräfta det andra resultatet, förbiser docenten Carlsson några ord. Orden äro avgörande. Erik Dahlberghs rekognoscering beordras »i enlighet med våra honom medsända order». Brevet är

¹ Carlsson, a. a. 27, 51.

² Om Erik Dahlbergh utsänts för rekognoscering av sträckan Svendborg—Langeland hade det varit naturligt, att Carl Gustaf Wrangel skrivit,

icke en ny order. Det är endast en skriftlig förnyelse av de tidigare, enligt en annan kungens uppgift, muntliga order till Fabian Berndes, som kungen redan i januari medsänt Erik Dahlbergh. Att det icke är fråga om en ny order framgår även av andra förhållanden. Hade brevet till Fabian Berndes av den 2 februari varit en ny order, skulle Carl X Gustaf icke redan följande dag kunnat skriva till Carl Gustaf Wrangel, att han förväntar »stundeligen» Erik Dahlbergh tillbaka, icke heller gärna redan den 4 februari kunnat uttala sitt skarpa ogillande av Fabian Berndes' långsamhet. Avståndet Odense—Låland var för långt för att Erik Dahlbergh efter en rekognoscering skulle kunnat förväntas tillbaka tidigare än den 4 februari.²

Krigsrelationens uppgift, att Erik Dahlbergh den 2 februari utskickats för att taga kunska om isens starkhet mellan Langeland och Låland ger icke heller någon säker grund för att fastställa ett nytt moment i rekognosceringen. Krigsrelationen är en officiell skrift, i stor utsträckning sammanställd på grundval av konungens order och andra handlingar i krigskansliets arkiv. I detta kan ej gärna ha funnits andra uppgifter om Erik Dahlberghs utsändande än kungens brev till Fabian Berndes den 2 februari. Erik Dahlbergh hade av Carl X Gustaf endast erhållit muntliga order. Krigsrelationens uppgift återgår ganska säkert på detta Carl X Gustafs brev till Fabian Berndes.

Källmaterialet ger sålunda icke stöd åt docenten Carlssons uppfattning, att Carl X Gustafs första order till Fabian Berndes varit att genom Erik Dahlbergh främst undersöka isen Fyen—Langeland; lika litet åt att denne först den 2 februari beordrats undersöka isen Langeland—Låland. Docenten Carlssons uppfattning på denna »punkt av avgörande betydelse» är även bevisligen oriktig.

att han återkommit från Svendborg. Om rekognosceringen gällt sträckan Langeland—Låland är det naturligtast att han skriver, att Erik Dahlbergh återkommit från Langeland. Svendborg och Langeland äro utgångspunkterna för rekognosceringen, och Carl Gustaf Wrangel kunde icke veta om isen bar till Langeland och Låland.

² Avståndet Odense—Låland—Odense är på vår tids relativt raka vägar inemot 18 mil. På 1600-talets vägar var det åtskilligt längre. Om ordern nått Erik Dahlbergh i Svendborg har ensamt han haft att rida eller åka Svendborg—Låland—Odense, sammanlagt ca. 13 mil. En effektiv rekognoscering av det breda sundet mellan Langeland och Låland krävde också rundlig tid och kunde knappast ske annat än vid dagsljus. Docenten Carlsson har själv gjort den alldeles riktiga iakttagelsen, att överstelöjtnant Lübecker behövde åtminstone ett dygn för rekognoscering av sträckan Nyborg—Korsör.

Carl X Gustafs order till Fabian Berndes är känd genom samstämmande uppgifter av två huvudpersoner i händelseförloppet: arméns näst kungen högste befälhavare, riksamiralen Carl Gustaf Wrangel och kungen själv.

Carl X Gustaf hade den 1 februari befallt Carl Gustaf Wrangel, att om han var förvissad om att isen bar mellan Svendborg och Låland, genast marschera från Nyborg till Svendborg och därifrån till Langeland och så åt Låland. Carl Gustaf Wrangel meddelade emellertid kungen samma dag, att han fått underrättelse, att vattnet för tre dagar sedan var »helt rent mellan bägge länderna» (Langeland och Låland).¹ Han förfrågar sig därför hos kungen, huru han skall förhålla sig och tillägger: och »såsom jag förmodar, att numera Dahlbergh lär vara ifrån Langeland tillbaka kommen och E. K. M. härom någon visshet medbragt, alltså vill jag hålla uti mellertid alla regementena till att marschera parata». Vad Carl Gustaf Wrangel här förmodar, att Erik Dahlbergh bragt kungen någon visshet om, kan endast vara isen till Låland. Han håller regementena parata för att över Svendborg och Langeland marschera till Låland. Carl X Gustaf har uttalat sig om sin order till Fabian Berndes i sitt tidigare anförda brev till denne. I detta beordrar han honom att genom Erik Dahlbergh »i enlighet med våra honom medsända order låta även vidare flitigt rekognoscera isen mellan Langeland och Låland». Att dessa medsända order gälla isen här, framgår ytterligare av hans brev till Carl Gustaf Wrangel av den 4 februari: »Gud vet vad Fabian Berndes gör, att han inga svar sänder tillbaka — — — jag tror han har icke en gång sänt Dahlbergh bort eller strikt efterföljt de muntliga order jag honom genom Dahlbergh gav». Det svar, som Carl X Gustaf den 4 februari väntade från Fabian Berndes var svaret på de muntliga order han givit honom genom Erik Dahlbergh. Svaret gällde isen till Låland. De muntliga ordena ha gällt denna. Erik Dahlbergh själv, den tredje huvudpersonen i händelseförloppet, har lämnat samma uppgifter som Carl Gustaf Wrangel och Carl X Gustaf om de order han erhållit. Redan 1659 skriver han i sin inlaga till kommissarialrätten i Malmö, att han den 31 januari 1658 blev utskickad »till Låland att rekognoscera isens starkhet på Bälten». Även i sina senare skrifter har han samma uppgift.

Carl Gustaf Wrangels och Carl X Gustafs egna ord ge sålunda kunskap om den muntliga order, som Erik Dahlbergh haft att framföra till Fabian Berndes. Docenten Carlssons uppfattning om denna order är en konstruktion. I likhet med de flesta dylika historiska konstruktioner bortser den även från verkligheten. Carl

¹ Einar Carlsson, a. a. 25; 31.

X Gustafs avsikt var den 30 eller 31 januari att söka över isen gå till Själland. Det var icke hans avsikt att gå och sätta sig med armén på Langeland.¹ Det vore också skäligen orimligt att använda arméns t. f. generalkvartermästare för den enkla uppgiften att endast rekognoscera de smala vattnen mellan öarna i sundet Svendborg—Langeland. Det bredaste av dem är icke ens 2 km.

I sin undersökning om Erik Dahlberghs rekognoscering har docenten Carlsson i Carl X Gustafs och Carl Gustaf Wrangels brev inläst ett direktiv till Fabian Berndes som ej finnes i dem. Övriga källor ha sedan med större eller mindre våld tvingats in i den uppfattning han vunnit. Förfaringssättet är ej ovanligt i historisk forskning. Det måste med nödvändighet leda på villovägar. En forskning, som vill vinna säker kunskap har att följa andra linjer. Varje källas innehåll måste fastställas exakt och utan hänsyn till andra källor. Den historiska konstruktionen har sedan att arbeta med de fakta, som efter en kritisk värdesättning kunna utvinnas ur källmaterialet i sin helhet.

Vid lösandet av problemet, vilken betydelse Erik Dahlberghs rekognoscering haft, följer docenten Carlsson metoder, snarlika dem han tidigare tillämpat.

Carl X Gustafs brev till sin broder, hertig Adolf Johan, blir även här avgörande. Kungen skriver i detta, att sedan rekognoscering visat, att isen till Låland var stark nog för att komma över, har han låtit kavalleriet avancera mot Svendborg och alltså brutit upp i Nyborg den 5 februari, ännu samma natt med kavalleriet gått till Langeland, men följande dag till Låland. Sedan docenten Carlsson identifierat här omtalade rekognoscering med Erik Dahlberghs, drar han följande slutsatser: Erik Dahlberghs undersökningar »har avgjort allt»; dessa undersökningar »förhålla sig till övergången, som orsak förhåller sig till verkan»; det har varit »med ledning av Erik Dahlberghs rapport, som övermarschen genomförts».²

¹ Ett exempel på hur verklighetsfrämmande docenten Carlsson står inför sina källor lämnar även hans resonemang om en uppgift i krigsrelationen. Det säges i denna, att Carl X Gustaf efter slaget vid Tybring vik gav Fabian Berndes order att gå till Svendborg och »se huru isen där emellan öarna vore beskaffad». Tolkningen av detta uttryck är oviss, finner docenten Carlsson. Relationen kan ungefär lika väl mena sträckan Fyen—Langeland som Langeland—Låland, eller båda sträckorna i förening. Carlsson, a. a. 28. Rent formellt är detta utan tvivel möjligt. Men kungens avsikt var icke att gå med sin armé till Langeland; den var att över Stora Bält gå till Själland. Krigsrelationens ord »isen där emellan öarna» kan icke endast avse isen mellan Fyen, Tåsinge, Fugleö och Langeland.

² Carlsson, a. a. 46.

Carl X Gustafs brev är en berättande källa och måste begagnas med samma försiktighet som alla dylika. Efter genomförandet av Tåget över Bält ser Carl X Gustaf i brevet händelseutvecklingen i starkaste förkortning och förenkling. Hans berättelse ger sålunda ingen kunskap om händelserna i Svendborg och på Langeland och mycket ofullständig om händelserna i Nyborg. På dessa centrala punkter lämnar den oss i sticket.

För dessa händelser föreligga emellertid andra källor. Docenten Carlsson läser och tolkar dem med utgångspunkt från den uppfattning, som han inlagt i kungens brev till hertig Adolf Johan. Fastställes källornas innehåll oberoende av detta brev, blir resultatet ett annat.

Carl X Gustaf fick Erik Dahlberghs rapport om att isen bar mellan Svendborg och Låland på kvällen den 4 februari i Odense. Han reste samma natt till Nyborg. Men situationen förändrades plötsligt. Vädret slog om. Frosten byttes i storm och tö. Patrullkarlar, som sänts ut mot Korsör gick ner sig. Vid krigsrådet i Nyborg övervägde man, att beordra regementena att draga sig tillbaka från Fyen till Jylland eller att på Fyen invänta issmältningen, med andra ord att uppge tanken på en övergång på isen. Ingen visste, om isen bar från Svendborg. Carl X Gustaf lät företaga nya rekognosceringar av isen. En första rapport om dessa berättade, att tövädret och stormen hade föga skadat isen; den förmodades kunna bliva ännu starkare därav, om det åter blev vinter.¹ Kungen bröt upp från Nyborg och begav sig »genom natten» till Svendborg. Först här fick han kunskap om isen till Langeland och Låland. Samma afton hade regementena i Svendborg marscherat till Langeland. Isen dit bar sålunda. Strax före kl. 11 på kvällen fick Carl X Gustaf rapport om att även isen från Langeland till Låland var tillräckligt stark. En till namnet okänd major hade i spetsen för en patrull på sextio ryttare rekognoscerat isen och varit över på Låland. Kl. 11 på kvällen gick de svenska trupperna över till Langeland. Kungen hade förhoppningen, att om isen var likadan som då kunna låta armén marschera till Låland »i morgon bittida». Rapporter om nya rekognosceringar mötte kungen på Langeland. Även dessa berättade, att isen bar. Kungen gick med armén över isen till Låland.²

¹ Docenten Carlsson, a. a. 44, 54 finner, att denna rekognoscering »uppenbart» åsyftar en av kungen anbefalld rekognoscering av sträckan Nyborg—Korsör, och bygger vittgående slutsatser därpå. Uppfattningen har intet stöd i källorna. Dessa ha ingen uppgift om denna rekognoscering företagits vid Nyborg eller några mil sydligare. Detta är också utan betydelse. Det är endast fråga om en allmän väderleksakttagelse.

² Källställena hos Curt Weibull, a. aa. 14; 155.

De fakta, som källorna meddela ge otvetydiga besked. Subjektiva, invecklade resonemang och tolkningar av källorna kunna intet rubba. Carl X Gustafs uppbrott från Nyborg har skett på vinst och förlust. Han hade i Nyborg ingen kunskap om isens styrka den 5 februari mellan Fyen och Låland. Isen på Stora Bält ligger icke som isen på en insjö orubblig under veckor och månader. Inga hållbara kalkyler kunna göras ens för morgondagen. Storm, tö och ström kunna göra isen ofarbar på några timmar. De avgörande besluten ha icke heller fattats och kunde icke fattas förrän i Svendborg och på Langeland. Andra rekognosceringar och rapporter än Erik Dahlberghs ha här varit avgörande.

Carl X Gustaf spelade ett högt spel vid Tåget över Bält den 6 februari. Men spelet var icke besinningslöst. En rekognoscering av isen mellan Langeland och Låland, om vilken rapport inkommit till Odense den 4 februari, har icke »avgjort allt». Det har icke varit med ledning av denna rapport, som övermarschen genomförts den 6 februari.¹

¹ Docenten Carlsson, a. a. 19, 39, finner ostridigt, att svenska trupper — regementena under Berndes och förmodligen även regementena Ascheberg och Sachsen—Weimar — invaderat Låland redan den 5 februari och bygger åtskilliga slutsatser därpå. De källor, som anföras för denna uppfattning äro uppgifter hos Pufendorf i De rebus a Carolo Gustavo gesto och i överstarna Francois Edmonds och Boths relationer om Nakskovs kapitulation 1658. Pufendorfs uppgift säger ingenting om att de angivna regementena gått över till Låland. Överste Both berättar, att den 6 februari på morgonen 30 fientliga ryttare låtit se sig utanför Nakskov. Överste Edmondts skriver, att den danska bondevakten vid stranden den 5 februari tagit till flykten, emedan några fientliga trupper (etliche feindliche Truppen) visat sig på isen; även den 6 på morgonen hade ett litet fientligt parti låtit se sig. De båda överstarna omtala Carl X Gustafs invasion den 6 med orden, att fienden vid 2-tiden eller mellan kl. 2 och 3 iakttagits på isen »mit mehrern und grösern Troppen» och »mit vielen und stärkehen Trouppen». Uttrycken äro icke som docenten Carlsson menar, »anmärkningsvärda» och innebär icke, att svenska stridskrafter till ett mera avsevärt antal redan före nämnda dag ryckt an mot Låland. Den komparativa formen är beroende av att överstarna några rader tidigare omnämnt det lilla svenska parti, som iakttagits samma dag på morgonen. Att bondevakten, som hade order att retirera endast om fienden kom med stora skvadroner, tagit till flykten samt att överste Edmondts vidtagit erforderliga skyddsåtgärder och överste Both gripits av stark oro säger ingenting om, att svenskarna den 5 februari kommit med stridsberedda styrkor till avsevärt antal, »mit grossen Squadronen». Överste Edmondts uppger uttryckligen att bondevakten flytt för »etliche feindliche Truppen». Källmaterialet känner ingen svensk invasion av Låland före den 6 februari, endast svensk patrullverksamhet.

Historisk forskning har många svårigheter att kämpa med. En av dessa kommer från oriktiga och tendentiösa berättelser. Att icke direkt begagna dem är gott och väl. Men detta räcker icke. Det gäller att undvika även en annan fara. Oriktiga och tendentiösa berättelser av den karaktär som Erik Dahlberghs skrifter om Tåget över Bält ha en otrolig livskraft. De ha ingått i det allmänna medvetandet. En forskare kan försäkra, att han lämnar dem obeaktade. Men de leva ändå kvar. De bestämma omedvetet uppfattning av personer och händelser.

Historisk forskning om Tåget över Bält lämnar många exempel härpå. Ett av de mest markanta möter i docenten Carlssons undersökning av den roll, som Erik Dahlbergh spelat under själva övergången av Stora Bält.

Endast en källa har något att meddela i detta ämne. Källan är Erik Dahlberghs inläga till kommissorialrätten i Malmö 1659. Erik Dahlbergh uppger här, som tidigare sagts, att när Carl X Gustaf den 6 (5) februari reste från Nyborg, blev han efter hos riksamiralen vid infanteriet och hann icke upp kungen förrän den 11. på Falster.

Docenten Carlsson spinner nära fyra sidor kring dessa rader. Slutsatserna bli:

»Frågan om Dahlberghs roll vid övergången måste alltså lämnas öppen. Men det skulle icke förvåna om rollen varit en huvudaktörs. Det vore icke endast naturligt, om Dahlbergh fått biträda Wrangel, när denne följt efter konungen. Det vore också naturligt, om konungen uppdragit åt Dahlbergh att verkställa kontrollundersökningarna i samband med kavalleriets marsch; det vore lika naturligt, om Dahlbergh haft överinseendet såväl över de av Terlon och Ulfeld omnämnda partierna, resp, majorens ritt, som över den slutligt avgörande rekognosceringen mellan Langeland och Låland. Dahlbergh representerar i eminent mening sakkunskapen; någon för värvet bättre skickad har konungen omöjligt kunna finna ... Att vägen (över Stora Bält) markerats av Dahlbergh själv är självfallet. Alla gå denna väg: Berndes med sina regementen, partierna, konungen med kavalleriet. Åtminstone i den meningen har Dahlbergh alltid lett de svenska trupperna på deras tåg över Stora Bält.»

Erik Dahlbergh från hans s. k dagbok lever åter upp. Hans ande svävar över djupen. Vi vet inte mera, än att Erik Dahlbergh blivit efter hos riksamiralen vid infanteriet den 5 februari och ej hunnit upp kungen förrän den 11 på Falster. Allt annat är gissningar.

Gissningar — vad tjänen I till?

Curt Weibull.

(Tryckt december 1954).